

Erős Kinga

Minden másképpen van...

Íróportré Szalay Károlyról

Az állatoknak nincs humora, hiszen szükségük sincs rá, mert úgy reagálnak a veszélyre, mint azt ösztönük diktálja, az ember viszont e képesség birtokában képessé válhat arra, hogy szorongatott helyzetét nevetségessé téve kerekedjen felül rajta. A humor nyilván azért fontos, mert arról győz meg bennünket, hogy a valóság, ha nem vesszük túl komolyan, nem annyira veszélyes számunkra. Ezért lehet a humor életképes az elnyomás időszakában, de csak ott, ahol megcsillan a remény, hiszen ahol minden kilátástalan és minden remény elvész, nemigen marad helye a humornak sem. „Egyetemista korunkban Karinthy a lelki védőerőnk volt, nem csak nekem, hanem sokunknak, egyszerűen röhögéssel lehetett elviselni azt a hirtelen ránkzúduló félelmetes terrort, s ez Karinthynek volt köszönhető.(...) Az ő filozófiája áll legközelebb az én elképzeléseimhez, a minden másképpen van gondolata. Nincs senki a magyar irodalomban, aki ezt a gondolatot olyan tökéletesen fejezte volna ki, mint Karinthy.” - nyilatkozta nemrég az irodalomtörténész, író Szalay Károly a Kossuth Rádió Névjegy című műsorában, mintegy magyarázatául annak, miként kezdett el fiatal egyetemistaként az ötvenes években a nem éppen rendszerbarát íróval foglalkozni. Szalay irodalomtörténeti munkája során azt kutatta, hogy a művészet különböző területein hogyan valósul meg a komikum, a satíra és humor társadalmi, emberi küldetése, s az alkotók és művek miként járultak hozzá e küldetés sikerességéhez. Ennek szellemében kutatta Karinthy Frigyes életművét, s 1961-ben megjelentette Karinthy monográfiáját, néhány évvel később, pedig korszakmonográfiát írt, feldolgozva a magyar satíra 1750-1850 közti termését, de vizsgálta a humor és satíra sajátos jegyeit Mikszáth korában, s már a rendszer-váltás után írta meg Karikatúra és groteszk a magyar középkorban című tanulmánykötetét. Bálányák a profétaképző főiskolán címmel megjelent tanulmánykötetében többek mellett Tamási Áron, Szentkuthy Miklós, Tersánszky Józsi Jenő, Illyés Gyula műveiben vizsgálja a komikum szerepét. Beke Györgynek adott interjújában így nyilatkozott e kutatási terület iránti érdeklődéséről: „Engem az elméleti irodalomból nem az érdekel mostanában, hogy miben különböznek egymástól, s miben mondanak egymásnak ellent a szakírók – noha ez sem kevésbé érdekes és jellemző -, hanem elsősorban az, hogy e két és félezer év alatt hitszónok és orvos, politikus és író, filozófus és természettudós milyen közös eredményre jutott, milyen motívumot fedezett fel a komikumban, humorban, satírában, annak ellenére, hogy másképpen, más célból, más előfeltételekből indulva foglalkoztak tárgyukkal. Számomra ilyen felszabadító motívum: a satíra, a humor fölszabadító szerepe az ember életében.” S tegyük rögtön hozzá, a Kádár korszakban szükség is volt erre. A komikum iránti érdeklődése egybeesett a film iránti érdeklődésével, ezért is írta meg a Chaplinról és Tatiról szóló monográfiákat, amelyek napjainkban is egyetemi kötelező olvasmányok, akárcsak A geg nyomában című tanulmánykötete, amelyben a hazai és nemzetközi filmművészetben fellelhető komikum elméletét és történetét tárta fel.

Szalay Károlyt a Szerelmes éveink című regényének megjelenéséig (1985) a satíra és a komikum kiváló kutatójaként ismerték, de regénytrilógiája első kötetével szépirói tehetségéről is meggyőzte az olvasókat. Szalay regénytrilógiája olvasmányos memoárféleség, amelyben a második világháború végétől a nyolcvanas évek végéig tartó kornak hazai valóságát festi meg. A trilógia első része az Egyetem zárt világába kalauzolja olvasóját, a fordulat évétől az ötvenes évek közepéig. Hőse, a disszidens Csarody Kristóf szerelmi históriáján keresztül, a választott műfaj ellenére elfogulatlanul, pontos tényismerettel mutatja be az ötvenes évek fiatal értelmiségének hétköznapjait, a nap, mint nap megélt, megszokott, de végső soron mégsem elfogadott tébolyult rendszer ideológiáját. „Volt azonban valami katolikus viszonyulás a mi párt iránti érzelmeinkben. Azt hittük, hogy ha belül, gondolatainkban, meggyőződésünkben szocialisták vagyunk, azt méltányolni fogják, mint méltányolja az Isten a túlvilágon a hitet, s nem jöttünk rá arra, hogy csak a szájtépésnek és a hangoskodásnak van az egyetemen árfolyama.”

Szalay regénytrilógiájában mindvégig két témáról ír, a politikáról és a szexről, amely átítatja hősei hétköznapjait. Tény, hogy regényei tűnhetnek irodalmi félpornónak is, mégsem öncélúak szókimondó sorai, nem szexuális tabukat akart provokálni, sokkal inkább a politika hatását az egyénre kívánta bemutatni az ötvenes évek álszent, szocialista puritánságában. E regények lapjain olyan alakokat idéz meg, akik a fojtogató mindennapokban szívesen menekültek (vagy lázadtak?) egy szép lány, vagy éppen egy megszalódott prostituált combjai közé. A szeretkezések pontos, de mégis mindig ízléses aprólékos leírása két szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt lehetővé teszi annak közlését, amire Szalay vállalkozott, hiszen kendőzetlenül akart írni Rákosiról, 1956-ról, mint forradalomról a tirannus ellen, a kitelepítésekről, a padlássóprésekről. Ebben az esetben a szerelmes jelenetek eszközökként is működtek a cenzúra átvágására. Másrészt felszabadított egy sajátos nyelvet, melyet neveltetésünk, kultúránk a hálószobába száműzött, irodalmunk 1985-ig tabunak kezelt, holott részese mindannyiunk hétköznapjainak.

Szereplőinek jellembrázolására az anekdotázást, az iróniát használta fel. Csarody naivságát így írta meg: „... de akkor még nem sejtettünk semmit, felhőtlenül, gondtalanul, reményektől dadogva hittünk a női nemi szerv és - Rákossal az élen - az MKP mindenhatóságában.”

Szalay Károly első regényében két nőről ír (az alkalmi női mellékszereplők funkciója nem több a nemi vágyakozás előidézésénél, s ez a trilógia másik két kötetére, a Párhuzamos viszonyokra és a Bikakolostorra is igaz) Gabiról a Nőről, és Juditról az elhasznált feleségről. Udvari Gabi, a fiatal, szépcarcú lány karaktere majdnem mindvégig álomszerű. Ő a nő, akiért sokan rajonganak, akit, bár látszólag könnyű, mégis nehéz meghódítani, alakja valószínűtlen, a visszaemlékező fantáziája által feldozott. Gabi kiismerhetetlen, s az olvasó olyannak ismeri meg, amilyenek a férfiak éppen látják. Csak legvégül, a kitelepítés okán válik kézzelfoghatóvá személye, akinek sorsával azonosulni is lehet, mert mindaddig pusztán csak nő, mint pozitív érzelmek tárgya, akiről egy férfi férfinak ír, vagy férfitársaságban beszél. Így válik a hősnő, a kacér lány Csarody számára az elszalasztott nagy lehetőséggé, akire szeretettel, szerelemmel néz, és érezhetően torzán ítéli meg. S alakja a Párhuzamos viszonyokban is így köszön vissza. Judit karaktere sokkal természetesebb, létezőbb. Haja-gos felesége, akiről ezt olvashatjuk: „... fekete haja gusztustalanul megszürcült, mindig csillogó fekete szemei beesettek, karikásak, szemei alatt duzzadt táskák, májfoltok, szép magas homloka most szüntelen ráncos, szája szegletében keserű vonás, orra, amely régen izgalmasan nemes vonalú volt, most pengeként hegyesedik ki az arcából, s amikor furdik odanézni sem lehet.” Nem több a megunt feleségnél. Csarody számára viszont: „Alighanem Judit jelentette számomra az igazi, nagy, mindent felülmúló szexuális élményt.” A szépségét elvesztett Judit alakja valóságos, a férj szürkeségében látja őt naponta, míg Csarody számára hetéraként maradt meg emlékezetében. Judit perspektívájából válik továbbgondolhatóvá Gabi karaktere, aki mindvégig azért kétségbeesetten kívánatos, mert nem több egy emlékképnél. Mégis vele mondhatja ki könyve célját: „Téged még a történelem is elkerül. Látod, Fodort elvitte az ávéhá. Ivánt kizárták a pártból, te csak szemtanú vagy... cselekvésre képtelen szemlélő vajon jó tanú lesz-e egyszer belőled? Tudsz-e majd igazat szólni, vagy csak hipotéziseket mondasz a megtörtént és elmúlt valóságról?”

Szalay Károly szerelmi történetében az anekdoták, ágyjelenetek mellett, kirajzolódik a cselekménybe ágyazott kortörténet, a tisztázó szándék, melynek célja az ötvenes évek átértékelése. A Párhuzamos viszonyok a Szerelmes éveink című regény folytatása, s bár a mű önmagában is megáll, az előbbi kötetre való állandó célzások és utalások miatt, csak annak ismerete által válhat könnyebbé az olvasói értelmezés. A regény történetiszövege ott folytatódik, ahol a Szerelmes éveinké abbamaradt, s az ötvenes évek elejétől 1956-ig követhetjük a főhős Csarody Kristóf életútját, részben a maga, részben barátai és a szerző elbeszélései, megjegyzései és kiegészítései alapján. Csarody egy külvárosi iskola tanáraként éli át a Rákosi-diktatúra éveit, a tanügyi borzalmakat, a politikai csatározásokat, Nagy Imre és Rákosi pártharcát, a forradalom napjait, majd disszidál. A trilógia második kötete mindvégig megőrzi a Szerelmes éveink szatirikus hangütését, és a férfi főszereplő szexuális kalandjainak szókimondó bemutatása éppoly fontos eleme a regénynek (is) mint az ötvenes évek és a forradalom eseményeinek elbeszélése. Megrendítő a kitelepített Gabi levelei, aki hol kétségbeesetten, hol pedig megjátszva a nyomoron való felülkerekedést beszéli el hétköznapijait. „Hosszú és fáradságos út után szerencsésen megérkeztünk. Együtt lakunk egy szintén pesti családdal. Víz, villany nincs. Nagyon szeretném, ha meglátogatnál, egyedül tőled merek ilyet kérni. Hétfőn valószínűleg munkába állok. Két munkalehetőség van: kapálni vagy aratni. A háziak – kulákok - nagyon kedvesek. Cigaretta nagyon kellene, nincs pénzem, hogy vegyek.”

A számos mellékszereplő mellé újabb látszólag epizódfigura csapódik a történetbe, Halupka Árpád az öntudatos kommunista rém, aki érdekes módon nem az ötvenes években teljesedik ki igazán, hanem a trilógia harmadik kötetében, a Bikakolostorban, s a nyolcvanas években válik kulcsfigurává, mivel Szalay az ő személyén keresztül mutatja be a kommunisták kapitalistává való átvételét. A Párhuzamos viszonyokban még így ír róla: „Halupka Árpád fontos szerepet játszott életemben, ha nem is előremutatót, ezért jegyezd meg a nevét. Alacsony termetű, méreteihez viszonyítva nagy fejű s vastag nyakú ember volt, hízásra hajlamos...”, aki az ötvenes években tanulatlan kötelékszítként oktatási felügyelő lehetett egy külvárosi iskolában, de aki a nyolcvanas években, már a tő- és vízvédelmi hivatal fejeként, államtitkári pozícióból készítette elő a privatizálást, zsigeréig kapitalista felesége oldalán, hogy a kor kísérteteként mint savas eső hervasszon el mindent környezetében. A Bikakolostor e folyamatok bemutatásának könyve, s némiképp az értelmiség kritikája is, akik ha tetszik balekságból, jóhiszeműségből, félelemből vagy közönyből nem álltak e figura útjába, s így történhetett meg, hogy az általa vélt és kisajátított igazság győzedelmeskedhetett. Halupka is mitikus figura, akár Csarody, negatív szellemisége éppúgy átszővi a történetet, s legszomorúbb talán az, hogy magatartásának életképességét jelenünk igazolja.

A három regény egymásutánja a szerelmi állapotok különféle minőségét és fokozatait is bemutatja. Míg a Szerelmes éveink egy tiszta, eszményi szerelmet ábrázol, addig a Párhuzamos viszonyokban megbomlik ez az idill. Ott már az érett és számító férfi és nő kapcsolatát követhetjük nyomon, amelybe beleszól a politika is, de az érdek éppúgy, mint a szánsalom, s az érzelmek mindinkább háttérbe szorulnak. E folyamat a Bikakolostorban üresedik ki teljesen, s a férfi-nő kapcsolatban már csak a testi szexualitás dominál. Három regény a szerelemről, a politikáról, s annak hatásáról néhány értelmiségi mindennapjaira, s mégis ennél jóval több Szalay trilógiája. Mert láttelel négy olyan évtizedről, mely vissza-

vonhatatlanul alakította és befolyásolta mindannyiunk létszemléletét. Ezért nem veszítenek e regények semmit aktualitásukból, mert általuk a létező és működő szocializmus ismerhető meg.

Szalay történelem iránti érdeklődéséről árulkodik két regénye *A sátán helytartója* és *a Szerelem és halál Pompejiben*. Előbbi a XVII. század első felének Magyarországon játszódik, amikor a török még az ország belsejében van, a Habsburg császár a király, de a tényleges hatalom a főuraké. A regény hőse egy sátáni figura, báró Listius László a kegyetlen gyilkos, pederaszt, méregkeverő alkimista, aki zseniális intellektussal van megáldva, ám tehetségét kegyetlenkedő szenvedélyeinek szenteli. Az ő történetét követheti nyomon az olvasó, a lebilincselően izgalmas regény lapjain, melynek olvashatósága az író remek szerkesztésének és elbeszélői stílusának köszönhető. Szalay mély történelmi ismeretekkel rendelkezik, s szívesen használja fel ezt a tudását a regényírásban. Így a *Szerelem és halál Pompejiben* című kötete azon túl, hogy izgalmasan beszéli el a város pusztulását, a cselekmény történetét a Vezúv kitörése előtti két nap időkeretében helyezve, csak részben az írói fantázia szülte, hiszen megírásához felhasználta a kiásott város leleteit, a mintegy tizenegyezer falfeliratot is. Nem szokványos regény tehát e mű, pontosabb lenne tanulmányregényként/esszéregényként kezelni, hiszen benne a fikció a valóságból, leletekből táplálkozik, s a szerző e leletek fényképeit és rajzait is bemutatja. Szalay Károly irodalomtörténeti és regényírói alapállását vizsgálva megállapítható, nem tud, és nem is akar fekete-fehérben gondolkodni. Számára minden összetett, s minden mindennel összefügg. Az ezredes című regényében a Magvető Könyvkiadó igazgatójáról, Kardos Györgyről ír. E könyv lapjain megidézi a könyvkiadó ellentmondásos alakját, s azt vizsgálja, hogy miként lehetséges az, hogy a Kádár-rendszer elkötelezettje a sokak által teljes joggal gyűlölt, és sokakat megfélemlítő igazgató korának legszínvonalasabb könyvkiadóját hozta létre, s vált ily módon értékmentővé és értékőrzővé egyaránt. E sokar-

Károly legutóbb írt regénye. Éles szem, tiszta szív, fortyogó veltség, tárgyi tudás és jó humor Károly azon irodalomtörténetozik, kiknek művei folyamatosan kijelentést: minden másarra ösztönöz, amiről leginkább szokni, az állandó gyanakvó kételkedés jogát tartja fenn val bibliai igazságra hívja fel olvassák műveit: „Legyetek és okosak, mint a kígyók.”

Orosz Gergely: Félmosoly

indulatok, elképesztő műmor birtokosaként Szalay szerkesztés és regényírók közé tartozik az olvasónak feszítik képpen van. Munkássága kámb hajlamosak vagyunk vizsgálódásra. Az állandó magának, s magatartás-mindazok figyelmét, akik szelídek, mint a galambok,